

Inte 50 013/2
II. p. tel 13.38.2

MAGYAR KÖNYV- SZEMLE

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
REVUE POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. évfolyam

1978

2

AKADEMIAI

DOBB

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

REVUE DE L'ACADÉMIE

I. OSZTÁLYÁNAK

HONGROISE DES SCIENCES

KÖNYVTÖRTÉNETI FOLYÓIRATA

POUR L'HISTOIRE DU LIVRE

94. ÉVF. 1978/2. SZ.

SZERKESZTŐ BIZOTTSÁG — COMITÉ DE RÉDACTION

MÁTRAI LÁSZLÓ

(a szerkesztő bizottság elnöke)

KÓKAY GYÖRGY

(felelős szerkesztő)

HAVASI ZOLTÁN

(társzerkesztő)

V. KOVÁCS SÁNDOR

MEZEY LÁSZLÓ

REJTŐ ISTVÁN

TARNAI ANDOR

SZERKESZTŐSÉG □ RÉDACTION

1088 Budapest VIII., Múzeum krt. 14—16.

Megjelenik negyedévenként

Trimestrielle

Articles appearing in this journal are abstracted and indexed in HISTORICAL ABSTRACTS and/or AMERICA: HISTORY AND LIFE.

*

Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a Posta hírlapüzleteiben, a Posta Központi Hírlap Irodánál (PKHI 1900 Bp. V., József nádor tér 1.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a PKHI 215—96162 pénzforgalmi jelzőszámára. Előfizetési díj: 60 Ft. Előfizethető és példányonként megvásárolható az Akadémiai Kiadónál, 1054 Bp. V., Alkotmány u. 21. Tel.: 111—010 (pénzforgalmi jelzőszám 215—11488) és az Akadémiai Könyvesboltban, 1368 Bp. V., Váci u. 22. Tel.: 185—680.

A szerkesztőség legfeljebb 1 fv terjedelmű és az MSZ 9651 szabványnak megfelelő kéziratosokat fogad el (egy oldalon 30 sor, soronként 60 leütés, jegyzetek a főszöveg után). A tanulmányok rovatba szánt cikkhez 1 oldal terjedelmű tartalmi kivonatot is kérünk; Különlenyomatok (legkevesebb 100 példány) a Kiadóhoz címzett, de a szerkesztőséghez eljuttatott levélben rendelhetők, a korrektúra visszaküldésével egyidőben.

Ráday Pál, a publicista*

A Rákóczi-szabadságharc irodalmának egyik vezető műfaja a publicisztika. A politikai irodalomnak voltak már hagyományai Zrínyi előtt és után is, amelyek a kuruc küzdelmek évtizedein keresztül a XVIII. századig vezettek. Rákóczi is fölismerte a politikai publicisztika tájékoztató funkcióját és közvéleményformáló szerepét, mind külpolitikai s diplomáciai, mind pedig belpolitikai szemszögből. Olvasott külföldi röpiratokat, Ausztria-ellenes francia hírlapokat, s az általa vezetett függetlenségi háború okait elferdítő, célját félremagyarázó, hamis híreket terjesztő bécsi propagandairatokat. A kuruc publicisztika már a harcokkal egyidejűleg megindult, s a fejedelmi kancellária kiépítésével, titkos kancelláriájának létrehozásával Rákóczi megteremtette ennek szervezeti keretét is. Az író, szerkesztő munka súlya Ráday Pál vállára került.

A nemzeti függetlenségért vívott új háború jogosságát igazoló, ideológiáját kialakító politikai publicisztikának a téyleges jogi helyzettel szemben kellett kifejtenie hazai és külföldi viszonylatban az uralkodóház elleni fölkelés közjogi és történelmi alapjait. Időrendben Rákóczi kiáltványai állnak az első helyen. A *Brezáni pátens*t Rákóczi Bercsényivel közösen írta, és 1703. május 6-i keltezéssel adta Esze Tamás kezébe. Ezt követőleg pátensek sora folytatja a buzdítás és meggyőzés parancsokkal fűszerezett módját, társadalmilag differenciált formában. A naményi pátens a vármegyéknek, a megyék nemességének szolt a tiszántúli hadjárat kezdetén. Nevezetes Rákóczi pátense a hajdúvárosokról, továbbá kiáltványa a rácokhoz. Seregének rohamos növekedése indította a hadszervezésről szóló gyulaíji kiáltványa kibocsátására. Jobbágyságról való (vetési) pátense szabályozza a jobbágyszolgáltatásokat, a brezáni szerződést megerősítve, mentesíti a katonáskodó jobbágyokat a közterhek és a földesúri szolgáltatások alól. Rákóczi pátenseivel bizalmat öntött a jobbágyokba, s igyekezett eloszlatni a nemesség aggodalmait. Az év nyara óta voltak már mellette tollal bánni tudó emberek, mint Pápai János, de csak ősszel, a nála mindössze egy évvel fiatalabb Rádayt megismerve találta meg igazi emberét, akivel a diadalmas küzdelmes napokban az írás munkáját megoszthatta.

1703 októberében a tokaji táborban maga mellé vette titkárának Ráday Pált, s ettől kezdve közösen végezték a sokasodó kiáltványok kibocsátását. Ráday önállóan kezdett hozzá a fejedelem elgondolásainak irodalmi igényű formába öntéséhez, amihez Rákóczi esetenként diktálással vagy fogalmazással, a kézirat javításával, végső formájának ellenőrzésével, egyszóval hatékony társszerzői közreműködésével járult hozzá. A szerzőség így általában kettőjük

* Ráday Pál születése 300. évfordulóján, 1977. dec. 6-án rendezett tudományos ülészen elhangzott előadás.

nevéhez fűződik, Rákóczi kezdeményező inspirátori és Ráday önálló kivitelező szerepkörének összefonódása révén.

„Anno 1704. Az említett fejedelem intimus secretariusságra maga mellé vétén, írtam az Manifestumot.”¹ — mondja az önéletíró. A fejedelem által sugalmazott, Rádaytól szép latinsággal megfogalmazott, kidolgozott, Rákóczitól saját kezűleg javított kézirat később eltűnt. Ezt az egyet, a *Recrudescunt* . . . írását emeli ki emlékezetes eseményként Ráday az általa írt kiáltványok seregéből.

A gyakorlati kancelláriai írásbeliséggel érintkező korai kiáltványirodalomból valóban kiemelkedik Rákóczinak a keresztény világhoz intézett *Manifestuma* a szabadságharc okairól és céljairól. A szabadságharc kezdetére datált kézirat a következő év elejére nyomtatásban is megjelent: *Recrudescunt diutina inclytæ gentis Hungaræ vulnera . . .* (Nagyszombat, 1704). A kiáltvány hamarosan magyarul is olvasható lett: *Meg-újjulnak a ditsőséges magyar nemzetnek régi sebei, és hazánk megsebesült szabadságának mostoha kézzel ennyiszor enyhített sebhelye . . .* (Nagyszombat, Debrecen 1704). Később külföldön lengyel, német, francia, holland nyelven is kiadták, angol nyelvű kivonatot és török fordítást is készítettek belőle.² Mivel a *Recrudescunt* tartalmáról és szemléletéről már többet tudunk, nézzük a kevésbé ismerteket. Ezekre a Ráday-iratok kiadása derített fényt a saját kezű fogalmazványok egész sorának közlésével.

A következő alkalmi pátensek sem nélkülözik a retorikát, irodalmi szemszögből azonban átlagszinten mozognak. Rákóczi latinul írt miskolci kiáltványát a horvát rendekhez az első dunántúli hadjárat idején, az év elején bocsátotta ki. Összel küldte szét lőrinci táborából hazafias érvelésű hazahívó kiáltványát a reguláris császári kötelékben a franciák és bajorok ellen harcoló magyar katonákhoz, amely nyomtatott röpirat formájában is terjedt már a következő évben. Az első béketárgyalások megghiúsulásakor Rákóczi érsekújvári kiáltványában fordult a magyarsághoz, latin változatában pedig a keresztény fejedelmeket és a világ népeit tájékoztatta a selmeci tárgyalások elakadásának igazi hátteréről. Kézíratos és nyomtatott példányokat küldött a külföldi udvarokba. Egy esztendő múlva betleni pátenseivel biztatja az erdélyi s magyarországi rendeket és lakosokat, hogy a zsigóci csatavesztés ne szegje kedvüket, ne feledjék „az hazának testi s lelki szabadságában való megrontását”, őrizzék meg hitüket, hűségüket iránta. Mindez Ráday tollát dicséri. Rákóczi Érsekújvárról keltezi kiáltványát a szövetségessé rendekhez és a kuruc konföderáció híveihez a császárral folytatott nagyszombati békealkudozások megghiúsulását követően. Szárnyaló-retorikával, szenvedélyes hangon leplezi le a „bécsi álnok udvar” hitszegését, s a kevély ellenség elleni harcra tüzel. Elszánt hangulatú pátensét megküldte vezénylő generálisainak is, hogy a csapatok előtt felolvassák. Korabeli nyomtatásban is megjelent, akárcsak az egyidejűleg Erdély lakosainak külön is kibocsátott kiáltványa. Az Ausztriai Ház elorozta a „sok nagy emlékezetű fejedelmek” birodalmának „szép szabadságát”, amely az utódok „friss emlékezetire tündöklött és virágzott vala”. A bécsi udvar „a segítségnek mézes színe alatt” nemesak eltulajdonította az ősi földet, hanem „szép szabadságokkal dicsekedhető s három nemzetből álló hazánkat örökös jobbágyságnak vas járma alá igyekszik hajtani. . .” A nagyszombati

¹ *Ráday Pál iratai I. 1703–1706.* Sajtó alá rend. BENDA Kálmán, ESZE Tamás, MAK-SAY Ferenc, PAP László, Bp. 1955. 40.

² I. m. 92–110.

„tractának farban rúgására minden színeket és módokat felkeresett, és csak azért is az erdélyi követséget meghallgatni nem akará, hogy az által fővenyen épített erőtlen jussa és a haza letapodtatott szabadságának napfényénél tisztább igazsága homályban maradna...”

Az újabb erdélyi kegyetlenkedések részletezése után inti a hűségétől eltántorodottakat, térjenek vissza a „nemzetséges szövetségbe” s fegyvert ragadva „kövessék vitézséggel fényeskedő édes eleinek nyomdokát...” Végül a *Recrudescunt* barokk allegóriáját ismételve, azzal a reménnyel szólítja fegyverbe erdélyi híveit, hogy

„az birodalmaknak Istene igaz ügyünknek a hadakozásnak habzó tengerére kibocsátott hajóját más külső hatalmasságoknak segedelmével is csendes révpartra juttatja, és az magok nemzete s mellettünk hűségeskedő felek az örökös jó emlékezetnek és megjutalmazásoknak coronáját elvévén, az megátalkodott haza árulóit ellenben tudják, mivel tartoznak.”

Ráday munkája a fejedelem eltökéltségét is kifejező hazafias szellemű gondolatok megragadó nyelvi irodalmi formába öntése révén, a hasonló típusú kiáltványok között, egyike Rákóczi legszebb kiáltványainak.³

A pápens-levelek célkitűzését, felhasználásának műfaji gazdagodását érzékeltető kiáltványok mellett a rézpénz ügyében kiadott kiáltvány is megemlíthető. Történeti indoklással készült Rákóczi ungvári, szerbekhez intézett latin nyelvű kiáltványa. Egy másik, ha terjesztésre nem is került, mégis nagy fontosságú történeti szemlélete miatt szintén Rádaytól; ez Rákóczi Szilézia és Morvaország rendeihez írt kovarci kiáltványa, amelynek a latin mellett pápens alakban kiállított német fordítása is fennmaradt a kancelláriai iratok között. E későbbiek közül kiemelkedik erőt sugárzó győzelmi hangulatával Rákóczi és a szövöttek rendek ónodi kiáltványa a keresztény világhoz a Habsburg-ház detronizálásáról, *Universis orbis Christiani* (Lőcse? 1707), az országgyűlésnek a trónfosztást kimondó II. törvénycikkének idézésével. Egy év múlva franciául is megjelent. Tájékoztató célzatán túl, ez a kiáltvány is él a meggyőzés és érvelő okfejtés eszközeivel, jól kidolgozott latin körmondatokba öltöztetve a nemzetközi diplomáciai érdekű politikai mondanivalót.⁴ Rákóczi „intimus secretarius”-ával együtt végzett publicisztikai működésének sok éves írói tapasztalata — katonai, diplomáciai, társadalmi tematikája, új közbizalmi és történelmi szemlélete és egységes politikai koncepciója figyelhető meg a szabadságharc kiáltványirodalmában. Az utolsót a *Kukizowi kiáltványt* már nem Ráday írta, hanem Rákóczi, de Ráday kezébe juttatta el Lengyelországból nyilvános felolvasásra szánva, hogy a hadakat visszatartsa a fegyver letételétől.⁵

A kiáltványírás azonban csak egyik műfaja a publicisztikának. Ráday küldetéseivel együtt kibontakozó diplomáciai levelezése is publicisztikai érdekű. Példa rá Jablonskinak írt, a nagyszombati vesztes csata részletes leírását tartalmazó 1705. január 6-i levele. A berlini udvari prédikátor márciusban megköszöni Ráday tudósítását, „mert a császári hírverés mindig eltúlozza a dolgot”.⁶ A levélíró jó politikai megfigyelőnek bizonyul Rákóczinak Lengyelor-

³ I. m. 111, 167, 188, 191, 464, 471, 608.

⁴ *Ráday Pál iratai II. 1707–1708.* Sajtó alá rend. BENDA Kálmán és MAKSAJ Ferenc. Bp. 1961. 205, 308, 310, 436.

⁵ HOPP Lajos: *Rákóczi utolsó kiáltványa.* Tiszatáj 1976. 3. sz. 17.

⁶ *Ráday Pál iratai I.* 245.

szágból írott levél-jelentéseiben is, a Sieniawska hercegnővel folytatott diplomáciai diskurzusok tudósításában.⁷

Bár az első kuruc újság ötlete Eszterházy Antal generális nevéhez fűződik, kivitelezése Rádayra várt. A *Mercurius Hungaricus* (Eger, 1705. május 30.) első számának megszerkesztése és kiadása, valamint a következők, a *Mercurius Veridicus ex Hungaria* az *Igazmondó Magyar Mercurius* szerkesztése és írása szintén az ő feladata volt, mert Rákóczi a külföld tájékoztatását szolgáló hírlap ügyét a titkos kancellária feladatkörébe, Ráday Pál „hívünk” kezébe helyezte.⁸

Újabb működési területe az országgyűlési előterjesztések írása. Ezek újdonsága: magyarnyelvűségük. A szécsényi előterjesztés (1705. szept. 12.) közös munka eredménye. Ráday valószínűleg a fejedelem által diktált szöveget alapul véve fogalmazta meg a felolvasásra került változatot;⁹ a marosvásárhelyi előterjesztés (1707. április 12.) Ráday fogalmazványában maradt fenn.

Publicisztikai jellegűek Ráday udvari buzdító beszédei. A szécsényi országgyűlés naplója szerint

„... Ráday Pál Uram ... az Méltóságos Fejedelem Képében az egész Magyar hazának igaz ügyéről per longum et latum, úgy az Méltóságos Fejedelemnek nem maga Privatumára, hanem az egész Magyar Hazának javára való szándékaról dicséretes Magyarai Stylussal perorált.”¹⁰

Nevezetesek azok a szónoklatok, amelyeket a Nemesi Gavallérok esketése előtt mondott, pl. a kolozsvári avatőnnepélyen (1707. április 26.) és Szerencsen 1707. november 13-án. Az „ars, Mars, virtus nobilitat” elvét, a vitézi nemesi virtust, a hadi mesterséget a jó erkölccsel és az igazi nemességgel összefűző gondolatot aligha fejezték ki szebben, mint Ráday szerencsi buzdításában.

„Magánosan való foglalatossági után a fölséges fejedelem némely nemesi ifjakat már azelőtt kegyelmesen resolválván a Nemesi Társaság közé acceptálni: azoknak solemnis bevételüket és publice való hiteknek letételét mai napra mintegy tizenegy óra tályban megenni kegyelmesen rendelte. Az hová is az egész Ófölsége fejedelmi és udvara népe, nemkülönben a Nemes Compánia is felvonult és három rendben, brigádonként az fölséges fejedelem körül állván az installálendő ifjakat előállították. A fölséges fejedelem pedig zöld bársony ruhában, fekete kólcasak-tollasan, veres bársony székekben ülven ... tekéntetes nemzetes és vitéző Ráday Pál director, és azon Compániának generál-auditora publica eleikben adta: mi okra nézve a fölséges fejedelem ezen Nemesi Társaságbul álló Compániát felállítani kívánta, tudniillik nem egyébért, hanem az Austria kegyetlen birodalom által eltapodtatott régi dicsőséges magyar nemzetnek és sok úri s nemesi postergált familiáknak hajdani boldog állapotokban való helyreállítására; s mostani igaz nemes vérbül származott iffiak szerencsénének előmozdítására; az kik is a jóságos cselekedetekben gyakorolván magokat, és minden feslett erkölcsöt számkivetésben küldvén, a fölséges fejedelem méltóságos szemei előtt szüntelen forogjanak, és mint valami fiatal fák, országunkban beplántáltassanak, s jó és tökéletes felnevelkedések által hasznos gyümölcsöt édes hazájoknak szolgálatjára teremtsenek; mely ritka példájú fölséges fejedelemben mintegy tükörben, Isten által nagy mértékben megajándékozott királyi kvalitásokat szemlélvén és csudálván: semmi igaz nemes vérhez nem illő cselekedettel meg ne mocskolják magokat, és ezáltal Ófölségét meg ne szomorítsák, hanem jövődő hasznára az országnak, és loginkább a hadi dolgokban, kinek gyakoroltatását az ellenség a nemes vértül azon iffiuságnak drága kincsét elvett volt, perficiálván magokat: más hadi tiszteknek helyében érdemesen

⁷ Vö. erről részletesebben HOPP LAJOS: *A lengyel-magyar hagyományok újjászületése*. Bp. 1972. 98–107.

⁸ ESZE TAMÁS: *A Mercurius-kérdés revíziója*. ItK 1953. 57–75. és Ráday Pál iratai I. 244, 318, 689.

⁹ Ráday Pál iratai I. 57, 334.

¹⁰ Rákóczi Tár I. Szerk. Thaly Kálmán. Pest 1866. 423.

succedálhassanak. Sok szép szókkal és ratiókkal declarálván és erősítvén a fölséges fejedelem kegyelmes urunk édes hazánk javára célozó kegyes intentumát ezen Nemes Compániának felállításában, és az edictumokat is előhozván, s nem különben a juramentalis formulát is elolvastván, kérdezte tőlek: ha jó akarattyokbul-é belépni kívánnának? kinek assentiálván azután a hitet letétette velek; s annak letétele után mindenike azok közül Ófölsége lábaihoz borulván, azt megcsókolta, és Ófölsége által mintegy felemeltetett...¹¹

Külföldi publicisztikai rendeltetésű a Ráday által is művelt kuruc vitairódlom. Rákóczi politikai vitairatai, a kuruc publicisztika nemzetközi horderejű latin nyelvű vitairat-termése iskolázott retorikájával, európai horizontjával, elvi bátorságával kiemelkedik a fejedelmi kancellária kül- és belpolitikai rendeltetésű iratainak átlagából. Rákóczi ezeket közvetlen munkatársaival együtt készítette vagy íratta, öntette a célnak megfelelő irodalmi formába, miután intenciója szerint kialakultak azok tartalmi mondanivalója.

A nagyszombati béketárgyalások megszakadása után készült az *Animadversiones Apologicae* (h. n. 1706), vagyis „Védekező észrevételek”, amely a magyar követelésekre adott császári feleletekre válaszol. A régebben Vay Ádámnak tulajdonított „*Explosio punctoriae repplicae caesareae*...” kezdetű vitairatnak előzetes vázlatok alapján Ráday volt a kivitelezője, Veracius Constantius álnévvel; meglehetősen bonyolult fennkölt szónokias latin körmondatokban, leteiben mégis remek fordulatokban gazdag latin nyelvezettel, de „a magyar fegyver igazságát és ártatlanságát” bizonyító következetes érveléssel, ízekre szedve a császári küldöttség ellenérveit. Diplomáciai és egyházpolitikai jellegű az I. József császárhoz intézett levél formájú *Memorandum*, amely a magyarországi protestánsok vallásszabadsága védelmében íródott a pozsonyi labanc országgyűlés sérelmi feliratával szemben. A Sárospatakon 1708 novemberével keltezett, kitérő tömörséggel szerkesztett vitairat tudós stílusban, jogi érveléssel új törvényt követel honfitársainak. Ráday „fidelis protestans in Hungaria Theophilus” névtelenségébe rejtőzve, bibliai elemekkel, a zsidó–magyar párhuzam kiemelésével szót emel a vallási gyűlölség és üldözés ellen, s Rákóczi toleráns valláspolitikájának szellemében kimondja: „Távozzék a keresztény szívekből a gyűlölködés, amely tüzzel-vassal pusztítja az ugyanazon istent s egyazon hittételeket valló protestánsokat...”¹²

Ráday röpirataival eljutottunk egy olyan problémához, amely önmagában külön előadás témája lehetett volna. Ez pedig a szerzőség kérdése. A fölmerülő filológiai problémákkal nehezen tudtunk volna itt boldogulni, s ezért és a publicisztikai áttekintő megemlékezés kedvéért a szerzőség bonyolult kérdésköréről nem szóltunk. Valamit azért szeretnénk erről is mondani. A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája csaknem két és fél évtizede került először vitára a Magyar Irodalomtörténeti Társaság ülésén. A vitaalapot ekkor az a felfogás szolgáltatta, hogy a nevezetesebb publicisztikai művek, kiáltványok és vitairatok, a *Recrudescunt*, a *Responsio*, a *Veracius*, a *Lettre d'un ministre de Pologne* — *Egy lengyel királyi tanácsos levele*, a *Mercurius* első három száma — mind, vagy legtöbbször „Ráday tollát és tudását dicsérik”.¹³ Az értékelés summája: Ráday „nem csupán korának legjelentősebb közírója, de a magyar publicisztika történetének is kimagasló alakja”. Esze Tamás így jellemezte:

¹¹ Beniczky Gáspár naplója. 1707–1710. Rákóczi Tár I. 61–63.

¹² Ráday Pál iratai I. 635; Ráday Pál iratai II. 485.

¹³ A Rákóczi-kor irodalma és publicisztikája. Irodalomtörténet 1954. 10–24.

„A fejedelemnek bizalmas munkatársa. Rákóczival rokon logikája és következetessége; az ő stílusában is érezzük: az okos, sokszor hidegnek tetsző mondatok alatt láva sistereg, de Rádaynál csak átmelegíti, meggyőződés hevével élénkíti a mondanivalót. Ráday érvei meggyőzték az embereket, Rákóczi érvei elsodorták. Roppant érdekes jelenség, mikor egy-egy közösen szerkesztett kiáltványban ez a két stílus, ez a két rokon és egymástól mégis annyira különböző ember találkozik.”¹⁴

A stílusproblémák révén fölmerül a társszerzőség lehetősége Rákóczi szemzőgéből, — a fejedelem részvétele ezeknek a műveknek keletkezésében. Elhangzott az is, hogy Ráday írásait a fejedelem átnézte s így saját véleményét is tükrözik.¹⁵

A polémia a Ráday-munkaközösség ezt követő ülésén folytatódott, amelynek vitaindító előadását Esze Tamás tartotta, *A Rákóczi-kor publicisztikája* címmel. Ráday szerzősége kérdésben az álláspont nem változott: „Bebizonyosodott, hogy II. Rákóczi Ferenc publicisztikájának valamennyi alkotása az ő műve...” Értékelő megállapítása Ráday helyét is kijelölte: „Történetírásunknak és az irodalomtörténetnek tudomásul kell venni, hogy Ráday Pál jelentősebb és nagyobb író, mint eddig gondoltuk, Zrínyi és Kossuth között a legnagyobb magyar politikai író”. A szerzői részvétel körüli vitát az előadó így idézi föl:

„Felmerült egy olyan vélemény is múltkori előadásunk után, hogy Ráday jelentőségét Rákóczi rovására emeljük ki s ezáltal eltúlozzuk, hiszen a művek voltaképpeni szerzője Rákóczi, Ráday megfogalmazza azt, amit a fejedelem tőle kíván, s írásművét a végén ellenőrzi és megigazítja. Akik ezt a véleményt hangoztatják vagy elfogadják, megfeledkeznek arról, a művekben felhalmozódó történeti és jogi műveltség Ráday családi hagyományából, Ráday iskoláztatásából, nem pedig Rákócziéből következett. A fejedelem hosszú évek során tanulta meg a magyar közjogot és a magyar történelmet s még hosszú esztendőknél múltán is szükségét érezte annak, hogy tudását, értesüléseit ellenőriztesse.”¹⁶

Ez az érvelés erősíti Ráday írói önállóságáról alkotott véleményt, de szerintünk nem zárja ki Rákóczi szerzői közreműködését. A kiáltványok és röpiratok alapkonceptiója a privatus szekretárius által emlegetett — Ráday urammal folytatott sokáig tartó diskurzusokon¹⁷ — alakult ki, s a Rákóczival folytatott eszmecserre után a kancellár önállóan, kitűnő írói készséggel öntötte formába az időszerű mondanivalót. A kivitelező írói munka nézetünk szerint az írástól a szerkesztésig különböző fokozatokat jelenthet, s iratonként változhat, az önállósult szerzéstől a társszerzői megoldásokig. A korabeli értelemben felfogott politikai írói eredetiségen ez a mindmáig kellően meg nem világított jelenség nem ejt csorbát. A szerzőséggel összefüggő stílusvitában a kutatásokra ösztönzés volt a lényeges:

„Érdemes filológiai feladat megvizsgálni az író Ráday és az író Rákóczi egymáshoz való viszonyát, vagy például az Emlékiratok és az Egy lengyel királyi tanácsos levele... rokonságát, az eredmény azonban nem lehet kétséges. Ki meri például közülünk, a Responsiót, ezt az ízig-vérig protestáns írást Rákóczinak tulajdonítani?”¹⁸

— hangzott el az akkor meglepőnek ható kérdés.

Aki merte, a kérdést föltevő Esze Tamás volt, éppen két évtized múlva, a Rákóczi *Responsiója* c. tanulmányában, a szerzőség jogát átruházva a fejede-

¹⁴ ESZE Tamás: *A Rákóczi-szabadságharc irodalma*. Irodalomtörténet 1954. 13.

¹⁵ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-kor politikai irodalma és külföldi hatása*. Irodalomtörténet 1954. 16.

¹⁶ ESZE Tamás: *A Rákóczi-kor publicisztikája*. Irodalomtörténet 1954. 22–23.

¹⁷ *Beniczky naplójára* vö. *Rákóczi Tár I.* 50, 61.

¹⁸ ESZE: I. m. 1954. 23.

lemre.¹⁹ Évtizedes kutatásaival rendkívül megalapozottnak látszó, saját régebbi nézetét felülbíró álláspontjával ezúttal nem tudunk vitába bocsátkozni, mert ehhez újabb önálló kutatások szükségesek. De még mindig elgondolkoztatnak bennünket a régi ellenérvek, illetve a Ráday-iratokban a *Responsio* sajtó alá rendezésekor összegezett Ráday melletti egykori érvelés.²⁰ Nem merülhet-e föl ebben az esetben a társszerzői arányok megfordulása; Rákóczi írta, de Rádayval is átnézte. Igaz, az eredeti kézirat hiányában ezt nem lehet dokumentálni.

Érdekes módon, a másik említett kuruc röpirat szerzősége kérdésében is véleményváltás történt. A *Lettre*...-ről kiderült, hogy az nem Ráday alkotása, hanem Brenner Domokosé, de Ráday és Rákóczi közreműködtek létrehozásában. Benda Kálmán és Köpeczi Béla kutatásai alapján úgy látszik, hogy a *Levél*...-ben a protestáns sérelmek törlése, az isteni törvény (la roi divine) és a természetjog (le droit naturel), a grotiusi elvek hangsúlyozása, túlmegy Ráday hagyományos jogi-történeti nemesi-rendi argumentációján, modernebb irányba.²¹ A Ráday-levéltárban meglevő ismeretlen írású *Epistola Celsi ad Constantium de Hungaria* némely eltéréssel megegyezik a francia változattal. Ráday 1709. október 21-i levelében küldi Klementtel Brennernek az „előző utasításban” említett két kéziratot, „Synopsis et Epistola Celsi ad Veracium (!)...” Talán ezért sorolta a magyar historiográfiában Ráday írásai közé.²² A keletkezés kérdése valójában még nincs lezárva, s nincs tisztázva, hogy Brenner vagy más (Ráday?) a szerzője a latin változatnak,²³ s milyen szerzői szerepe van a latinról franciára fordítással járó átdolgozásban Rákóczi és Ráday instrukcióinak. A *Lettre*...-nek az elmúlt évben az Ossolineumban végre előkerült szerzői kézírata, javításokkal teli fogalmazványa²⁴ megbízható alapot uyújthat majd a még vitás kérdések eldöntésére.

S most még egyszer visszatérünk a *Rescrudescunt*...-ra. Amint tudjuk, a *Rescrudescunt* 21 pontba foglalva, megrázó erővel és kérlelhetetlen logikával tárta föl a *Brezáni kiáltványban* summázott sérelmeket, és jogi történeti érvekkel is megindokolta a harc jogosságát. De az ünnepélyes retorikával írott, hazafias pátozzsal feltett *Manifesztum* hangja személyesebb stílusba vált át a 21. fejezetben, földidézve Rákóczi életének drámai eseményeit.

„Magános külön való életet éltünk az országban, mi, szabad fejedelmek örököse, és édes hazánknak nap nyugotra rohanandó állapotját könyves szemmel gyakorta nézde-géltük, és... ime hirtelen az ausztriaiak hazánk főbb rendeinek eltörlése felől való ta-

¹⁹ ESZE Tamás: *Rákóczi „Responsio”-ja*. Irodalom és felvilágosodás. Szerk. SZAUDEK József és TARNAI Andor. Bp. 1974. 27–100.

²⁰ Ráday Pál iratai I. 705–711.

²¹ KÖPECZI Béla: *A Rákóczi-szabadságharc és Franciaország*. Bp. 1966. 295, 299, 305.; *A Rákóczi-szabadságharc és Európa*. Szerk. bev. jegyz. KÖPECZI Béla. (Egy lengyel királyi tanácsos levele egy birodalmi nemesúrhoz a magyarországi ügyekről, modern magyar fordítása Benda Kálmántól.) Budapest, 1970. 10, 14, 296.; BENDA Kálmán: *Lettre d'un ministre de Pologne à un seigneur de l'Empire sur les affaires présentes de la Hongrie*. (A Varsói Egyetem Filológiai Tanszéke 20. évfordulóján rendezett tudományos ülésszakon elhangzott előadása.); *Studia z dziejów polsko-węgierskich stosunków literackich*. Pod. red. István CSAPLÁROS. Warszawski Uniwersytet, Warszawa 1978. 165–171.

²² BENDA: I. m. 1978. 69.

²³ ESZE Tamás: *Egy lengyel királyi tanácsos levele. (Adalék a Rákóczi-szabadságharc publicisztikájához.)* Magyar Könyvszemle 1961. 482–489. — Ráday Pál iratai II. 48. — KÖPECZI: i. m. 1970. 296.

²⁴ HOPP Lajos: *Rákóczi-kori hungarica az Ossolineumban*. Magyar Könyvszemle 1976. 296–300.

nácsokból, elmulatván az 1613. esztendei 34-ik articulus értelme szerint a szokott idézést, vigyázatlanul lévén megfogattunk . . . Irtózik elménk annyi és oly sok gonoszinknak emlékezetitül is . . .”

Rabtársaival elszenvedett törvénytelen meghurcoltatásának vádoló elősorolásával nagyobb nyomatékot ad a gondviselés munkájának: „Megszabadított bennünket Dániellel az isteni jószág az oroszlánnak feltátott torkából és az undok rabságból csudálatos szabadítással kihozván bátorságos révpartra vezértlett”. Gonosz elme szüleményének tulajdonítja az ellene hozott „hamis sentenciát”, az ország törvényeivel cáfolva azt. A Bécsújhelyből történt szökésekort, 1701. november 7-i levelét védelmére hozza fel:

„Ártatlansággal bátorzkodó fejet hajtottunk hazánk törvényének, és (amint a császárnak öfelségének írott utóbbi levelünk igaz párjából megláthatni) azt kívántuk egynehányszor, hogy szokott folyása szerint szolgáltassék ki az egy igazság.” De a „királyi hit”-nek elfelejtésével írott ítélet „az Úr Isten bosszúállását” váltotta ki, s „bennünket az ellenünk elgondolt veszedelem alól megszabadítván, és már a külső fejedelmek jóakarattal az ország belsőbb részeiben béhozván, igaz fegyvernek hadi vezérévé lenni akart. Így van a természetül rendelve, hogy a magyarok nemes elméjek el nem szenvedhetik a bosszúságot, és a szabadságban született haza szabad tagjai szolgai állapot alá vettetéven nehezebb dolognak tartják azt a keserű halálnál.”

Íme, a személyes sors és nemzeti ügy egységének irodalmi keretbe foglalt kifejezése, megpecsételve Rákóczi egy életre szóló fogadalmával, amiben a fejedelem szerzői közreműködésének újabb bizonyágát látjuk: „Mi édes hazánknak az austriai járom alól való kiszabadítására, mely mindeneknek minden szeretetig együvé foglalja, életünket, javainkat s utolsó csepp vérünket is önként felszenteljük, és . . . a keresztyén világ előtt, józan jó lelkiismerettel közönségesen nyilvánvalóvá tesszük”²⁵

Ráday Pál irataiban a közös szerkesztőségi bevezetőben ez olvasható:

„Ráday diplomáciai, országgyűlési fogalmazványaira azt mondtuk, hogy azok, bár megjelenési alakjukban a titkos kancellária termékei, végső soron Rákóczi elgondolásait öntötték formába. A szabadságharc publicisztikai iratairól viszont megállapíthatjuk, hogy teljes egészükben Ráday szellemi alkotásai. Rákóczi éppen abban volt gyöngye, amiben Ráday családi körülményeinél, tanulmányainál fogva erős: a hazai helyzet, a konkrét nemzeti, alkotmányos és gazdasági sérelmek ismeretében. A Reerudescuntban feltárt fájó sebeket, törvényszegéseket Rákóczi többnyire csak hallomásból ismerte, Ráday bennük élt.”²⁶

Van ebben az érvelésben igazság, de túlságosan negatívnak érezzük Rákóczi ekkori tudatvilágának, hazai társadalmi ismereteinek szemszögéből. Az emlékiró visszatekintésében többről van szó.

„A közös bajokat, amelyek ellen a nemzet küzdött, könnyen vettem mindaddig, amíg . . . öt évet töltöttem Csehországban, a többit Olaszországban vagy a bécsi udvarnál. De azután újra letelepedtem hazámban, amelynek sok egyénekenkénti sérelme és még inkább közös sérelme jobban megéreztetete velem, milyen elnyomás alatt nyögött a haza. Mint-hogy mindezt előadtam már Vallomásaim I. könyvében, itt nem ismétlem meg.”²⁷

Lássuk a vallomásíró megnyilatkozását a XIV. Lajosnak írt első levél elküldése előtti részben:

²⁵ *Ráday Pál iratai I.* 107–110.

²⁶ *I. m. I.* 22.

²⁷ RÁKÓCZI: *Mémoires—Emlékiratok*. Bev. tanulmány és jegyz. KÖPECZI Béla A szöveget gondozta KOVÁCS Ilona. Ford. VAS István. Archivum Rákócziánium Írók-sorozat I. k. Bp. 1978. 298.

„Ilyenek és ehhez hasonlók voltak azok, ó királyok ura, igazságos Isten, amiket egykor kiáltványomban a keresztény világ szeme elé tártam, s amelyek engem magyarországi tartózkodásom alatt gyötörtek, és amelyekről felindulva kijelentettem, hogy kötelességemnek tartom életemet és véretem feláldozni azoknak a jogoknak és honi törvényeknek a megvédelmezése érdekében, amelyekre mint Sáros főispánja felesküdtém.”²⁸

E sorokon érezzük az emlékező nemes pátozát, hevületét. De ezt a kétszeres önvallomást figyelembe kell vennünk a *Recrudescunt* esetében, amely egyébként a szabadságharc hivatalos irata, s nehezen tekinthető egyetlen szerző művének, hiszen már keletkezésekor Rákóczi és Ráday közös álláspontot fejez ki.

A szerzőség kérdésében az elmúlt két és fél évtizedben módosult véleményeket és a kutatások jelenlegi helyzetét tekintve, a tisztázáshoz vezető leghelyesebb módszernek a vita folytatása látszik. Esze Tamás már idézett értékelő megállapítását úgy módosítanám, hogy Ráday közírói értékelését Rákóczira is kiterjeszteném: Ráday és Rákóczi a Zrínyitől Kossuthig terjedő korszakban a legnagyobb magyar politikai írók sorába tartoznak. Továbbmenni csak úgy lehet, ha munkánkat új forráskutatásokra, forráskiadványokra alapozzuk. A Ráday-iratok kiadásának régóta várt folytatására gondolunk; ezenkívül elsősorban az egyszer már szóba került Rákóczi-kori kiáltványok összegyűjtését és az *Archivum Rákóczianum* sorozatában való közzétételét szorgalmaznánk.

LAJOS HOPP

Pál Ráday, le publiciste

La publicistique politique qui avait la tâche de justifier la légitimité de la nouvelle guerre pour l'indépendance nationale et d'en créer l'idéologie, devait expliquer, dans le pays et à l'étranger, contre la situation juridique effective, les fondements de droit politique et d'histoire de l'insurrection contre la maison régnante (1703—1711). En fondant une chancellerie princière, en organisant une chancellerie secrète, François II Rákóczi a créé les cadres d'organisation de la littérature politique des kouroutzs. Le rôle d'écrivain et de rédacteur incombait à Pál Ráday.

C'était en octobre 1703, au camp de Tokaj, que Rákóczi a désigné Ráday pour son secrétaire, et depuis lors ils ont travaillé ensemble à rédiger en grand nombre les proclamations, les pamphlets, les ouvrages polémiques et les propositions au parlement. L'«intimus secretarius», en rédigeant le fameux *Recrudescunt* . . . (1704), a commencé, d'une manière indépendante, à couler en moule, sous une forme littéraire, les intentions du prince, à quoi Rákóczi contribuait souvent efficacement comme collaborateur. Ainsi ils sont tous les deux, d'après la tradition, les auteurs de ces morceaux, et la recherche essaie de délimiter les points de contact de l'activité d'auteur de Ráday. Le premier journal de Hongrie, le *Mercurius Hungaricus* ou *Mercurius Veridicus ex Hungaria* a été rédigé aussi par Ráday, en premier lieu en vue d'informer les cours étrangères. Les discours d'exhortation, prononcés au parlement et aux fêtes d'inauguration des jeunes gens de la „Société Nobiliaire” sont aussi de caractère publicistique. Il est déjà chancelier quand, en qualité de diplomate du prince, il prend part à des missions diplomatiques en Suède, en Prussie, en Pologne et en Russie. Sa correspondance diplomatique, par exemple celle avec le surintendant Jablonski est aussi d'intérêt publicistique. A la base des écrits publiés et inédits de Ráday, on peut affirmer qu'il appartient, dans la période historique s'étendant de Zrínyi à Kossuth, au rang des écrivains politiques hongrois les plus grands.

²⁸ Rákóczi válogatott művei. Egy bűnös Vallomása . . . Ford. SZEPES Erika. Szerk. HOPP Lajos Magyar Remekírók, Bp. 1978.